

Тема 8. Сімейне оточення та індивідуальні відмінності.

План:

1. Дослідження фамільного родоводу.
2. Психологічна подібність близнюків та навколишнє середовище.
3. Прийомні діти та діти, які залишилися без батьківського піклування.
4. Статеві відмінності та сім'я.

Міні-лексикон: спадковість, сім'я знаменитостей, прийомні діти, діти, які виховуються в дитячих будинках-інтернат.

Рекомендована література: Л-1 с.345-413; Л-2 с.64-70; Л-4 с.373-387; Л-5 с. 202-224.

-1-

Риси сімейної подібності, що стосуються здібностей і особистісних якостей, розглядаються з погляду проявів *спадковості* (зібрані Тоззером спостереження за талантами і недоліки індивіда відносились до спадкоємного походження).

Фактори навколишнього середовища, які впливають на подібність між братами і сестрами, між батьками і дітьми й у меншому ступені між далекими родичами:

- 1) члени однієї родини мають багато загального у своєму оточенні (загальний економічний рівень, географічне і культурне положення та ін.);
- 2) сімейне спілкування створює умови для взаємного впливу (близькі родичі складають частину оточення один одного);
- 3) психологічний фактор – соціальне очікування (дитині часто приписують особливі таланти і недоліки її предків, а це у свою чергу визначає її подальший розвиток).

Сімейне оточення може бути також *причиною визначених відмінностей у психологічних властивостях*. У багатьох основних відносинах двоє братів, що виховувалися в одній і той же родині, не є психологічно тотожними:

- 1) оточення молодшого брата містить у собі старшого, а оточення старшого брата – молодшого, – істотна відмінність;
- 2) вплив різних переживань і подій у житті родини спонукує батьків по-різному відноситися до своїх дітей. Аналогічно цьому, будь-яка подія в родині буде по-своєму впливати на дітей, які знаходяться на різних ступінях свого розвитку.

Публікація *Гальтона* в 1869 році відкрила шлях безлічі статистичних досліджень родин знаменитостей. Були зібрані дані по 997 чоловікам з 300 родин (досліджувалися тільки відомі люди англійського походження або ті, котрих добре знали в Англії). Інформацію одержували з біографічних довідників або шляхом опитування родичів і знайомства із самою відомою людиною.

Гальтон прийшов до висновку, що число відомих родичів у відомих людей були статистично випадкові. На кожні 100 родин відомих людей, прийнятих за крапку відліку, приходиться 31 відомих батьків, 41 відомих братів і 48 відомих синів. Що стосується більш далеких родичів, те відомі люди з'являються серед них рідше, але все-таки набагато частіше, ніж можна було очікувати з погляду статистичної випадковості. Отже, дані однозначно показують, що популярність у тенденції поширюється серед членів родин відомих людей. Але, Гальтон не вважав геніальність спадкоємною.

Вивчення сімейних родоводів, що стосуються дії *спадкоємних факторів*. У дослідженнях генетиків цей метод складається з двох етапів:

1) *Аналіз родоvodu* – вимагає одержання даних щодо наявності або відсутності цікавлячої якості принаймні в двох поколіннях кожної з безлічі досліджуваних родин.

2) *Аналіз генної частоти* – тестування на підставі даної, умовно підтвердженої гіпотези в репрезентативних вибірках загального населення. У дослідженнях тварин цей етап полягає в селективному виведенні і схрещуванні, результат яких повинен підтвердити або спростувати обрану гіпотезу.

Незважаючи на існування спадкоємних факторів для визначених рідких форм слабоумства і деяких інших патологічних станів, даний тип аналізу спадковості не одержав широкого застосування в психології.

Обставини, що утрудняють застосування аналізу спадковості психологічних властивостей (генного аналізу до людської поведінки):

1) *множинність спадкоємних факторів*, що впливають на більшість поведінкових функцій.

2) шлюби між людьми, безсумнівно, *виборчі* (зовнішній вигляд, статура, розвиненість інтелекту або соціоекономічний рівень).

3) *факторів навколишнього середовища* (дитина фізичних і розумовідсталих батьків з більшою імовірністю буде мати більш низький соціоекономічний рівень, стане менше стежити за собою й одержить більш низьку освіту, чим дитина інтелектуально і фізично заможних батьків).

4) *неточна і неправильна діагностика*, особливо в тих випадках, коли мова йде про індивідів, що померли багато років тому.

5) *неозначені ознаки, які не виявлялися в останній період життя людини* (визначені психози звичайно трапляються в людей старшого віку).

К. Пірсон першим питався застосувати кореляційний аналіз до *проблеми подібності батьків і дітей*. Він зібрав дані вимірів батьків і дітей по таких фізичних якостях, як ріст, довжина рук і передпліч. Це дало можливість припустити, що дане число показує ступінь впливу *спадкоємних факторів на розвиток фізичних якостей*.

Конрад і Джонс звернули увагу на відносну *гомогеність* досліджуваної групи і відзначили, що, ніж слабкіше виражена різниця між родинами, тим вплив звичайного домашнього оточення в кожній родині менше. За результатами тесту на розумові здібності кореляція між батьками і дітьми є 0,50, після того, як діти досягають 5-річного віку.

За результатами *персонального тестування* кореляції між батьками і дітьми є в тенденції позитивної і значимими, хоч і більш слабкими, чим кореляції тесту на розвиток розумових здібностей. Можна сказати, що в цілому подібність між батьками і дітьми слабкіше в аспекті емоційних характеристик, таких як *інтровертированість*, *схильність до домінування або невротизм*, але сильніше всього в том, що стосується *інтересів, думок і відносин*. Цікаво відзначити, що донька в тенденції більше схожа на обох батьків у своїх думках і точках зору, чим син.

Дослідження **Конрада і Джонса** за результатами *тестів на інтелектуальну здібності* кореляція між батьками і дітьми є 0,49, між **сіблінгами** (братами і/або сестрами) складає приблизно 0,50. Кореляція між 384 парами братів і сестер, що пройшли тестування в 1937 році під час стандартизації тесту Стенфорд—Біне, складала 0,53. Звичайно, чим старше досліджуваний, тим більше навколишнє середовище впливало на нього. Порівняння тестових кореляцій між одностатевими і різностатевими сіблінгами показали відсутність стійких відмінностей.

Кореляції між чоловіком і дружиною за результатами:

- тестів на зовнішні якості складають приблизно 0,25;
- тестів на розумовий розвиток знову показали близько 0,50;
- тестів на емоційні властивості (емоційна стабільність і соціальне домінування) складають у середньому 0,15;
- тестів на світогляд і життєві цінності складають від 0,20 до 0,79, а в середньому - 0,59.

Таким чином, *наявні дані підтверджують те, що «подібне притягає подібне», і не підтверджують відому точку зору про «притягання протилежностей».*

-2-

Починаючи з новаторського дослідження **Гальтона** в 1875 році, вивчення близнюків стало одним з основних напрямків дослідження впливу спадковості і навколишнього середовища на психологічний розвиток індивіда. Сьогодні в декількох країнах ведуться масштабні дослідження близнюків. Відкриття удосконалених технік диференціації однойцевих (монозіготних) і різнойцевих (дизіготних) близнюків уможливило робити більш точний аналіз результатів досліджень. Серед найбільш надійних критеріїв, використовуваних для визначення зіготності, знаходяться відбитки пальців і типи крові. Була ідентифікована величезна кількість типів крові, тому порівняння близнюків по даній ознаці дозволяє ефективно визначати їх зіготність.

1. Результати психологічного тестування:

а) *тесту на розумові здібності* - однойцевих близнюків розташовуються між 0,90 і 0,100, різнойцевими близнюками в проміжку між 0,60 і 0,70, так само як кореляція між братами і сестрами (0,50);

б) *особливі здібності* (за результатами серій тестів на моторні навички, кореляції склали в середньому 0,43 для різнояйцевих і 0,79 для однояйцевих близнюків);

в) *особистісних тестів* (для виміру невротичних станів, були отримані наступні кореляції: 0,63 — для однояйцевих і 0,32 — для різнояйцевих близнюків, бланк захоплень показав кореляцію усього лише 0,50 — для однояйцевих близнюків і 0,28 — для різнояйцевих).

2. Випадки психологічних розладів серед близнюків. Близнюки широко залучалися до досліджень причин виникнення різних психологічних розладів. Звичайно в цих дослідженнях проводилася індивідуальна ідентифікація монозиготних і дизиготних близнюків, що виявляли визначені розлади. Випадки прояву таких же розладів серед інших близнюків у тих же самих парах і серед інших їхніх родичів також досліджувалися. У кожній родині той індивід, що брав участь у дослідженні і стосовно якого визначалося споріднення, звичайно називався *індексним випадком*. Якщо в обох родичів, що складають пари близнюків, братів і сестер і т.д., виявлявся якийсь розлад, то них починали називати *конкордантами*. Якщо розлад виявлявся тільки в одного з родичів, що складали пари, то цю пару називали *дискордантною*.

Масштабні серії досліджень такого типу були проведені Каллманом і його співробітниками, самі цікаві результати принесло дослідження шизофренії, під час якого була вивчена найбільша кількість випадків. Необхідно відзначити, що серед монозиготних пара частка конкордантів склала 86,2 %, а серед дизиготних пара — лише 14,5 %. Більш того, з'ясувалося, що частки конкордантів для дизиготних близнюків і для повних сіблінгів, що мали тих самих батьків, майже ідентичні. Це відкриття особливе важливо, оскільки в дизиготних близнюків і, у братів і сестер ступінь подоби спадковості та сама.

-3-

Розвиток *дітей, що виховуються в прийомних родинах*, становить серйозний інтерес із практичної і теоретичної точок зору. Вивчення доль 910 прийомних дітей, що входили в досліджувану групу, показало, що в дорослому віці більшість з них показали задовільну професійну і соціальну адаптацію. У родинах, що одержали «відмінно», 87 % прийомних дітей потрапило в категорію «по-дорослому адаптованих»; у родинах, що одержали низьку оцінку, лише 66 % дітей одержали таку кваліфікацію.

Для психологів вивчення прийомних дітей є одним з підходів до рішення проблеми детермінації психологічного розвитку спадкоємними факторами і факторами навколишнього середовища, багато вчених присвятили цьому свої дослідження.

При інтерпретації кореляцій прийомних дітей і контрольної групи необхідно брати до уваги безліч факторів.

По-перше, внутрішньосімейні відносини в родинах, які мають прийомних дітей, і родинах, які мають своїх власних дітей, не завжди однакові. Знання дитини про те, що вона прийомна, може впливати на її відношення до

прийомних батьків, до зведених братам і сестрам, а також на її впевненість у собі і на її досягнення.

По-друге, треба враховувати роль родових і пренатальних факторів, що відносяться до навколишнього середовища, у тенденції сприяють посиленню подібності дітей з їх власними батьками, а не з прийомними. Матері, що відносяться до інтелектуальних, соціальних або економічних низів, імовірно всього не будуть нести необхідну турботу про майбутню дитину, виявляючи неуцтво, безвідповідальність і свою економічну неспроможність.

І нарешті, останнє: необхідно враховувати те, що гомогенність середовища впливає на кореляцію коефіцієнтів. Існують свідчення того, що культурні рівні прийомних і контрольних родин було важко порівнювати, незважаючи на старанність, з яким враховувалося утворення і професійні заняття батьків при їх доборі в прийомні і контрольні групи.

При інтерпретації більшості цих кореляцій головні труднощі зв'язані із *селективним усиновленням* дітей. Стратегія роботи агентств по усиновленню полягає в тому, щоб на основі наявних зведень про дитину і про її оточення намагатися підібрати для кожної родини таку дитину, який би підходила за своїми особливостями.

Подібність між батьками і дітьми виникає внаслідок дії спадкоємних факторів або впливу пренатальних умов і навколишнього середовища. Очевидно, перед тим як зупинитися на якому-небудь поясненні, необхідно, щоб кореляція між IQ прийомної дитини і її біологічними батьками була перевірена й в інших групах дітей, про прийомні родини яких можна було б зібрати докладну інформацію.

Дослідження дітей, які виховуються в дитячих будинках, перетинаються з дослідженнями відносин у прийомних родинах. Такі діти, які виховуються в дитячих будинках і діти, що живуть у своїх власних родинах, великі відмінності в розвитку розумових здібностей. Більш того, в одному дослідженні, проведеному в Англії, між показниками тестів на розумові здібності дітей з дитячого будинку і професійним статусом їх рідних батьків були знайдені кореляції від 0,20 до 0,40.

Установлено, що діти з дитячого будинку в цілому мають більш низький IQ, чим діти, що виховуються у своїх власних родинах, у сімейних пансіонах або в прийомних родинах. Сам по собі цей факт може мати принаймні два пояснення. По-перше, *селективні фактори* поступово виводять найбільше обдарованих дітей з дитячих будинків, оскільки таких дітей частіше вибирають для усиновлення. По-друге, *детдомовское оточення* в цілому аж ніяк не стимулює розвиток дитини. Звичайно, оточення в різних дитячих будинках може бути дуже різним. Проблеми, зв'язані з перенаселеністю дитячих будинків, з персоналом, вільним простором, устаткуванням і з можливостями розвитку, природно, впливають на стимулювання дітей.

Існує серйозне свідчення, яке доводить, що затримка в розвитку детдомовських дітей особливо негативно позначається на розвитку їхніх лінгвістичних здібностей. Частота і характер спілкування з дорослими, кількість і розмаїтість інших стимулів, наданих навколишнім середовищем,

безсумнівно, дуже важливі для розвитку мови. А мова у свою чергу являє собою головний засіб загального розвитку дитячого інтелекту.

Дані по особистісному розвитку детдомовських дітей показують як наявність затримки в становленні їхньої соціальної зрілості, відповідальності за інших людей, так і меншу емоційну пристосованість.

Діти, що виховувалися в дитячих будинках, по своєму інтелектуальному й емоційному розвитку знаходяться в тенденції нижче дітей, що виховувалися в сімейному оточенні, при цьому в перших особливо страждає розвиток мови і соціальний розвиток. Головною причиною цих відмінностей є те, що типово детдомовське оточення відрізняється від типово сімейного оточення частотою і характером контактів з дорослими.